

Krig som kulturel velsignelse eller forbandelse?

– Første verdenskrig i en nationalkonservativ dansk optik

På trods af Danmarks neutralitet under første verdenskrig optog krigen i vid udstrækning samtidens danske intellektuelle og forfattere, som diskuterede så godt som alle tænkelige aspekter ved den, på mere eller mindre polemisk vis, gennem artikler, foredrag og bogudgivelser. De fleste udtrykte en klar støtte til den ene eller anden side, særligt imod fjenden fra 1864, hvilket indebar et – dog oftest uudtalt – håb om revanche mod tyskerne. Nogle få forsøgte at holde sig neutrale, f.eks. Georg Brandes (1842-1927), hvis fredsuppeal til de krigsførende parter fra maj 1916 giver begge sider skylden for krigen og pålægger dem ansvaret for at stoppe den: ”Enhver af de kæmpende Stormagter hævder, at den Krig, den fører, er Nødværge. Alle er de overfaldne; alle kæmper de for deres Eksistens [...] Men da ingen af Magterne altsaa har attraaet Krig, saa lad dem slutte Fred!” (Brandes 1917: 254).

Brudfladerne i den danske offentlighed fulgte ganske forudsigelige linjer i det partipolitiske landskab. Særligt hos socialdemokraterne, men også hos det radikale regeringsparti, fandtes en udbredt antimilitarisme eller decideret pacifisme. Hos socialdemokraterne fandtes ligeledes en stor sympati for Tyskland – ikke forstået som støtte til kejserdømmet og den preussiske militarisme, men til de tyske socialdemokrater, som alle socialt progressive anså som fremtidens håb. Et håb der dog skuffedes slemt ved krigens udbrud, da socialdemokraterne i den tyske rigsdag stemte for krigsbevillingerne. Hos oppositionspartierne i Venstre og særligt Højre fandtes en langt mere forsvarsvenlig holdning samt en udbredt støtte til Ententen både af ideologiske grunde og på grund af krigen i 1864: her lå mulighederne for at få Sønderjylland tilbage.

Oplevelsen af krigen som modernitetens brutale initiator og som den skarpe cæsur mellem de gode gamle dage og en uvis

fremtid kom ikke overraskende til at påvirke samtiden dybt – ikke mindst for de konservativt indstillede, som denne artikel primært skal handle om. Det vil mere præcist sige personer, der politisk var placeret i feltet omkring Højre, fra 1915 Det konservative Folkeparti, og personer, man med et senere begreb kan betegne som nationalkonservative, dvs. den form for konservatisme, der, som navnet siger, fokuserer på nationen og opretholdelsen af nationens kulturelle og etniske identitet (se f.eks. Mandal 2007: 306). Af de udvalgte konservative var eller blev nogle partipolitisk konservative, hvorimod andre nærmere var holdningsmæssigt placeret på denne fløj, hvis ideologiske grundlag kan karakteriseres ved den konservative britiske politiker og filosof Edmund Burkes (1729-1797) dik-tum: *forandre for at bevare* og mindre paradoksalt udtrykt ved støtten til de etablerede samfundsinstitutioner: Gud, konge og fædreland. Greve, cand. jur. og fra 1920-1922 folketingsmedlem for Det konservative Folkeparti, siden løsgænger, Bent Holstein (1881-1945) udgav i 1919 bogen *Det officielle Danmark i Krigens Skær*, der indeholdte en række artikler med skarp brod mod særligt det radikale neutralitetsværn, som han skrev i krigens løb og lige efter dens afslutning. I bogens sarkastiske forord, dateret januar 1919, giver han en udlægning af Burkes ord:

For mig rummes al sund Samfundsstræben, al politisk Kunst i de to Ord: At bevare og forny, det vil sige, paa den ene Side at stræbe at opretholde og fæstne, hvad der er godt og værdifuldt i det bestaaende, at hævde den nationale Tradition og Forbindelse med Fortiden, at dyrke og udnytte den Muld, som Historiens Tidevand stadig afsætter, og samtidig at have Mod og Beslutsomhed nok til at bryde med alt det i Tiden, der ikke længere svarer Regning, alt det forbenede og forvitrede, der kun er en Hæmsko for Udviklingen. (Holstein 1919)

Netop i spændet mellem villigheden til at forandre tingene for at bevare de samfundsbærende institutioner og disses iboende modvilje mod forandringer, kan nogle af de brud som krigen indebar lokaliseres. Sammenbruddet af den gamle orden og den modernisering af samfundets indretning, som krigen nødvendiggjorde i både de krigsførende og de neutrale lande, er hvad jeg primært vil fokusere på i det følgende: Hvordan oplevede danske konservativt indstillede intellektuelle krigen pres på de etablerede samfundsstruktu-

rer? Var det udelukkende negativt, eller kunne man finde positive sider ved krigens mentalitets- og samfundsmæssige omkalfatring? Hvad gik i givet fald de positive sider ud på?

Det udsnit af konservative, danske intellektuelle, der skal behandles, er på ingen måde udtømmende og artiklen skal primært ses som en afsøgning af feltet – et relativt uudforsket felt, som så mange andre omkring Danmark og første verdenskrig. Christian Egander Skov har skrevet den fine ph.d.-afhandling *Den nye tid – konservatismens ideologiske udvikling i mellemkrigstiden* (2013), der berører flere af de problematikker og konservative intellektuelle, som jeg kommer omkring her, men afhandlingens fokus er, som undertitlen klart siger, mellemkrigstiden. Den af Anders Ehlers Dam redigerede bog *Forandre for at bevare? – tanker om konservatisme* (2003) er et andet, nyere bud på dansk forskning i konservatismen, men de forskellige artikler i den berører stort set ikke Første Verdenskrig. Adam Holms artikel i bogen: ”Fornyelse på traditionens grund – et eksempel på radikal konservatisme” omhandler nogle af de unge konservative, som skal rundes nedenfor, men hans fokus er ligeledes mellemkrigstiden og den radikale konservatisme, som det også er i hans ph.d.-afhandling *I opposition til fortiden – En teoretisk analyse af idégrundlaget bag mellemkrigstidens radikale konservatisme i Danmark* (2002).

Flere af de store forandringer der fandt sted i Danmark i løbet af krigen, var allerede undervejs inden da: Den nye grundlov, kvindernes stemmeret og selv salget af De Vestindiske Øer havde længe været på dagsordenen. De største forandringer, som havde direkte forbindelse til krigen, var de reguleringspolitiske, hvor staten med de såkaldte augustlove fik en omfattende og hidtil ukendt magt over samfundet; noget, den radikale indenrigsminister Ove Rode (1867-1933) så som et potentielt lysglimt i krigens mørke, nemlig muligheden for at opnå et mere retfærdigt samfund, som han udlagde det i den kendte Gimletale fra oktober 1916. Blandt Højre-folk og hos Venstre betragtede man omvendt reguleringspolitikken som en nødløsning i en akut krise og ventede blot på at bringe lovgivningen tilbage til situationen før krigen med et stort set ureguleret marked. I en dansk sammenhæng var krigen og opfattelserne af, hvordan man burde reagere i farens stund, endvidere nært forbundet med en af forfatningsstridens helt store

brudlinjer: ordningen af Danmarks forsvar. Her var Højre de store fortalere for et stærkt forsvar, med Københavns Befæstning som det helt centrale punkt, hvorimod på den anden fløj de dele af Venstre, der i 1905 skulle blive til det radikale eller europæiske Venstre, og Socialdemokratiet var imod et dansk militær som sådan. Hvordan spillede disse gamle brudlinjer ind på debatten om krigen og Danmark?

August 1914

Ved krigens udbrud i august 1914 var Danmark neutralt og det var en status, nærmest alle var enige om, var den eneste mulige for landet. Der fandtes nok revanchistiske strømninger, som ønskede hævn over det Tyskland, der havde taget Sønderjylland så brutalt i krigen i 1864 – en krig og et nederlag, hvis 50-års jubilæum tidligere samme år var blevet mindet i stor stil på både tysk og dansk side og hvis resultat i så nær erindring gjorde krigs-udbruddet des mere foruroligende på dansk side – men disse revanchistiske strømninger havde ikke nogen gennemslagskraft overhovedet i de kritiske augustdage. Der var fuldstændig enighed om, at landets eksistens var alvorligt truet og at den eneste måde at imødegå truslen på, var at holde sig ude af krigen. Landet erklæredes neutralt og Christian den 10. og den radikale Zahle-regering udsendte den 1. august et kongeligt budskab, som indtrængende opfordrede alle danske mænd og kvinder til at vise den yderste omtanke i handling og tale: ”Vort Land staar i venskabeligt Forhold til alle Nationer. Vi tør nære tryk Forventning om, at den strenge og til alle Sider ensartede Neutralitet, som altid har været hævdet som vort Lands Udenrigspolitik, og som ogsaa nu uvægerligt vil blive fulgt, vil blive agtet af alle.” (citeret efter Cohn 1928: 7)

At Danmark altid havde været neutralt er naturligvis ikke sandt, men den relativt nye rolle som decideret svag småstat fremhæves vel på denne vis for at understrege landets fredsvilje og ubetydelighed: at Danmark på ingen måde ville kunne tænkes at optræde aggressivt mod nogen af krigens parter, hvilket på dette tidspunkt og i det hele taget vil sige: Tyskland. Budskabet var ellers primært henvendt til landets egne borgere med en manende pegefinger i den

alvorlige situation om, at ”ingen ved utidig Stemningsytring, ved ubesindig Demonstration eller paa lignende Vis gør Brud paa den Værdighed og Ro, som er saa afgørende for at skabe Tillid til vort Fædrelands Holdning” (Cohn 1928: 7)

For at sikre sig avisernes opslutning bag neutralitetspolitikken indkaldtes lederne af de københavnske blade og korrespondancebureauerne til et møde i Marineministeriet med bl.a. udenrigsministeren, handelsministeren og forsvarsministeren samt de militære ledere om aftenen den 2. august 1914. Pressen accepterede her myndighedernes ønske om ikke at omtale danske troppebevægelser og fremmede flådebevægelser i danske farvande, ikke at kræve andre militære forholdsregler end dem myndighederne besluttede samt ikke at omtale de krigsførende magter partisk. Kun den uafhængigt borgerlige, kristelig-nationale avis *Hovedstaden* forbeholdt sig ret til at kræve fuld mobilisering, hvilket den også gjorde i de følgende dage (Munch 1929: 297f). Dog stod man selv her bag neutraliteten som den eneste overlevelsesmulighed for Danmark, men så den stærkest mulige væbning af landet som den bedste garant for, at neutraliteten respekteredes af de krigsførende magter.

Der fandt i krigens løb ingen krænkelser af den danske neutralitet sted, som man i regeringens øjne fandt så graverende, at de måtte lede til en indtræden i krigen – trods talrige mindre neutralitetskrænkelser og nogle få større og alvorligere; som en engelsk ubåds forveksling af den danske ubåd *Havmanden* med en tysk, og følgende torpedoangreb, som strejfede den danske ubåds køl; det i samtiden meget omtalte tyske angreb på en strandet engelsk ubåd ved Saltholm i september 1915, som resulterede i, at 15 mand af ubådens besætning blev dræbt; eller et engelsk angreb på nogle tyske marinetrawlere ved den jyske vestkyst, hvorunder der blev skudt ind på land. Den radikale regering ville nærmest for enhver pris undgå at betragte en neutralitetskrænkelse som *casus belli* så det var næppe overraskende, at disse krænkelser kun førte til protester. Der var derimod udbredt konsensus om, at denne tilgang var den eneste mulige vej for Danmark, også selv om man måtte gå på kompromis med internationale forpligtelser i forbindelse med både ganske alvorlige neutralitetskrænkelser og særligt med mineringen af Bælterne i starten af august 1914, som blev foretaget efter modtagelsen af, hvad man opfattede som et tysk ultimatum: enten minerede danskerne selv Bælterne el-

lers ville tyskerne gøre det. En voldsomt problematisk handling, som dog selv kongen til alles overraskelse talte for.

Da den umiddelbare fare for at Danmark skulle blive draget ind i krigen var afværget, og især efter dens afslutning, kom det dog til flere sammenstød dels over den politik, Zahle-regeringen førte – dens underdanige tyskvenlighed, som Højre anså det– dels over mere principielle holdninger til det at være neutral i en tid, hvor så store spørgsmål afgjordes lige uden for landets grænser. Bent Holstein skrev f.eks. herom: ”Den velvillige Imødekommenheds Politik blev under Radikalismens, de saakaldte ’Europæeres’, Auspicier til en hjertelig Tilnærmelse til Tyskland, en virkelig Entente Cordiale.” (Holstein 1919: 76) Citatet er fra det udaterede afsnit ”Vi Danske og Verden om os” i *Det officielle Danmark i Krigens Skær*, hvilket tydeligvis var skrevet efter krigens afslutning, hvor Holsteins kritik af den radikale tilgang til den fremtidige grænsedragning mellem Danmark og Tyskland begyndte at spidse til. Holstein var senere i 1919 Dannevirkebevægelsens talsmand ved fredskonferencen i Paris og bogen var da også primært et indlæg i dén debat. I samme afsnit skriver han om prisen for den førte *strudsepolitik*:

Vort Folk er blevet lykkelig forskaanet for Krigens Rædsel. Det er ogsaa paa saa beskæmmende Maade blevet holdt ude fra al Delagtighed i dens Storhed, at den nye Tids Morgenrøde, der uden Fortjeneste fra vor Side, nu ogsaa lyser for Danmark, uvilkaarligt maa bringe enhver ærlig Dansk til at slaa Øjnene ned. Vi høster adskilligt bedre, end vore radikale Førere har saet. (Holstein 1919: 84f)

Alle fløje af det politiske spektrum var dog enige om, at landet med alle midler skulle holdes ude af krigen – kun var man ikke enige om, hvilke midler der bedst sikrede dette mål. Enigheden om at undgå inddragelse i krigen udtryktes f.eks. i maleren og billedhuggeren Agnes Slott-Møllers (1862-1937), en af de få kvindelige debattører i krigstidens Danmark, og på denne fløj i særdeleshed, ”Tale ved et Møde for Dansk-Vestindiens Bevarelse”, som hun lod optrykke i bogen *Nationale Værdier* (1917). Her siger hun: ”Fra Krigens Udbrud har der, hvor uenig man end kunde være om alt andet, været absolut Enighed om, at det var alles Pligt at arbejde paa, at den Ulykke, at Danmark kom med i Krigen, kunde blive undgaaet, saa vidt det paa nogen Maade var muligt” (Slott-Møller 1917: 143).

Kritik af borgfreden

Et tidligt eksempel på en dansk, konservativ stemme, der brød med den indledningsvise borgfred på debatfronten, er nationaløkonomen og komponisten dr. polit. K.A. Wieth-Knudsen (1878-1962), som den 17. september 1914 holdt foredraget ”Danmark under Verdenskrisen” i Studenterhjemmet, som med mindre tilføjelser senere samme år blev ”trykt som Manuskript” og sendt til bl.a. Rigsdagens medlemmer, forskellige kommunale forsamlinger, Grosserer-Societetets bestyrelse, Industriraadet, forskellige officerer, universitetsprofessorer, præster m.fl. I dette foredrag kritiserer han voldsomt Zahle-regeringens tilgang til neutralitetsværnet og i særdeleshed mineringen af Bælterne, som han fandt i strid med international lov og tidligere indgåede forpligtelser til at garantere gennemsejlingen af de snævre farvande, altså Danmarks rolle som ”Østersøportenes Vogter” (Wieth-Knudsen 1914b: 12ff). Forvaltningen af neutralitetsværnet var decideret tyskvenligt: Minerne i Lillebælt kunne have været udlagt i det rent danske farvand længere mod nord og på denne vis have spærret for gennemsejling også for tyske fartøjer og desuden langt bedre have sikret forbindelsen mellem landsdelene, som regeringens begrundelse for mineringen havde lydt. Wieth-Knudsens udtalelser førte til en anklage for overtrædelse af straffelovens § 73, højforræderiparagraffen, som den omtaltes i samtiden, der bl.a. omhandlede ”Forbrydelser i Tale eller Skrift, som er egnede til at fremkalde fjendtlige Forholdsregler mod den danske Stat eller uberegtiget Indblanding i dens Anliggender fra fremmede Magters Side” (*Ekstra-Bladet*, 6. januar 1915), og en dom på tre måneders simpelt fængsel ved Københavns Kriminalret, 11. maj 1915, som dog blev omstødt til frifindelse ved Højesteret 9. december samme år.

Wieth-Knudsen havde allerede i de ophedede augustdage kritiseret mineringen af Bælterne. *Social-Demokraten* skrev den 7. august indigneret, som et godt eksempel på resten af pressens opslutning bag ønsket om ikke at skrive om disse forhold, at:

En Hr. K.A. Wieth-Knudsen, der har været Medarbejder ved *København* [en rustningsvenlig, partipolitisk uafhængig borgerlig avis], søgte i Forgaars Aftes at faa antaget en Artikel, der mistænkeliggjorde den danske Regering og Danmark i Anledning af Minespærringen i Bæl-

terne. Bladet var loyalt og patriotisk nok til at nægte Artiklen Optagelse. Hr. Wieth-Knudsen gik saa med den til *Hovedstaden*, og Provst Nordentoft [avisens redaktør] var villig. (*Social-Demokraten*, 7. august 1914)

I artiklen i *Hovedstaden* skrev Wieth-Knudsen bl.a. om mineudlægningen, at ”dette Skridt fra Regeringens Side [ikke] kan forliges med Danmarks Forpligtelser som neutral Stat”, og at det kan ”befrygtes, at denne Bestemmelse vil kunne hidføre Protester fra forskellige søfarende Magters Side, navnlig saadanne, som er interesserede i, at den fri Passage holdes aaben [...]” (Wieth-Knudsen 1914a). Det ville særligt sige Storbritannien, som han da også nævner i artiklens sidste afsnit, hvor han skriver, at det naturligvis ikke kan udelukkes, ”at Feks. ogsaa England har givet sit Minde til Spærringen.” Opmærksomheden, som, Wieth-Knudsen og *Hovedstadens* artikler bragte på disse problemer, var ikke noget regeringen og store dele af pressen var interesserede i. Den skarpe kritik af regeringens forvaltning af neutralitetsværet i *Hovedstadens*, og senere den anden uafhængige Højre-avis *Vort Lands*, artikler om ikke mindst handelspolitikken, og i høj grad Wieth-Knudsens rolle heri, ledte sommeren 1915 til vedtagelsen af en krigspresselov, som søgte at kontrollere kritikken af den førte politik (se Bendtsen 2011: 77ff).

Angrebene på regeringens politik gik således primært på enten forvaltningen af neutralitetsværet eller den danske handelspolitik, som man herfra betragtede som un neutralt tyskvenlig. Men man skal lede grundigt for at finde nogen, der ligefrem talte for, at Danmark skulle gå med i krigen – i hvert fald da den lige var brudt ud og mens den rasede. Efterfølgende var der ganske mange, som nu ville have foretrukket, at Danmark havde taget del i dysten, som det skal fremgå nedenfor. I starten af august rystede selv hæren voldsomt på hånden, ikke mindst da Storbritannien gik med i krigen og Danmarks stilling for alvor blev truet. Under mødet i Marineministeriet om morgenen den 5. august, hvor den svære beslutning om at minere Bælterne blev diskuteret, mente den kommanderende general Gørtz, der ellers var en af de store fortalere for Københavns Befæstning, ”at København som fæstning under de givne omstændigheder kun vilde kunne holde sig ganske kort tid” (Arup 1991: 414) – meget langt fra idéen om et eksistensforsvar, som befæstningen ellers var tænkt til at være den pansrede kerne i.

Det er en Dødsstrid, men en Strid der skaber

Da den værste fare var drevet over, hørtes der dog flere lyriske stemmer, særligt blandt de nationalt sindede, der kunne se ganske gode ting i krigen, ligesom flere af de helt unge digtere begejstret brugte den som emne i deres kunst i de sidste krigsår, f.eks. Emil Bønnelycke (1893-1953), der på futuristisk og rent æstetiserende vis forestillede sig at være med i krigen. Mest kendt fra den nationalistiske, rustningsvenlige højrefløj er digteren Valdemar Rørdam (1872-1946) i hvis værker, der findes flere gode eksempler på, at krigen nærmest var ventet med længsel, og at den kunne opfattedes som en velsignelse for kulturen – eller i hvert fald at det at stå udenfor, var en forbandelse. Rørdam, som på ingen måde var en ubetydelig skikkelse i samtidens konservative landskab, talte allerede inden krigen for dansk oprustning ved talrige lejligheder og skrev endog noget så kuriøst som en ”Slagsang for De frivillige Rekyllkorps” (1911), hvori de cyklende fædrelandsforsvarere hylides for deres kry og lystbetonede dødsdrift, f.eks. i slagsangens fjerde strofe:

Vi har valgt, og vi ved, hvad vi vil.
 Vi har frivilligt selv budt os til,
 naar det knalder, naar det knalder.
 Hvor Ulv gaar i Enge, hvor Haj søger Havn,
 kan en hjulvinget Mand med Rekyll gøre Gavn,
 før han falder, før han falder.
 Et Lyn for hver levende Lyst,
 vi har nydt ved vort Fædrelands Bryst,
 vi har nydt ved vort Fædrelands Bryst!
 Kamp er kække Mænds Trøst.

Så sent som på Dybbøldagen 18. april 1914 – 50-årsdagen for nederlaget i 1864 – holdt Rørdam en taktløs tale, som han sidenhen selvbevidst sarkastisk kaldte den, hvor han lagde ud med følgende: ”For selve Kampen og for dem, der kæmpede, kan vi hejse Flaget på hel Stang. Ellers er der liden Grund for os til at flage for Mindet om 64” (Rørdam 1924: 84). Kampen, han behandler i resten af talen, er naturligvis i første række en forsvarskamp og en kamp for det danske – ikke mindst syd for Kongeågrænsen. Han taler om den manglende lære af den første slesvigske krig 1848-51 i årene

op til 1864 og ikke mindst om den efterfølgende manglende lære af 1864: ”Ingen af dem, der havde folkets Øre, dristede sig til at uddrage den sande Lære af 64: ’Dette forsømte vi, og saaledes blev Følgerne. Saaledes er Verden; se nu at ruste jer til at modstaa den bedre næste Gang.’” (Rørdam 1924: 93). Løsningen ligger lige for:

Bruger vi al den Arbejdskraft og al den Forsvarskraft, vi raader over, vil vi, for at værne, hvad vi har, ofre blot en Tredjedel af det, Grækenland har ofret paa at genvinde det Tabte, da faar vi et Danmark, som selv de Store ikke vil træde på uden tvingende Nødvendighed. Et Danmark, som kan væрге sig, kan slaa igen, og blive kostbart at slaa ned. (Rørdam 1924: 100)

Og dermed mere end antydningen af vilje til aktiv kamp i og med allusionen til den græske deltagelse i de nyligt overståede Balkankrige. Kampen, eller rettere viljen og evnen til et effektivt forsvar, foreslår han inden for rammerne af et nordisk forsvarsforbund, der vil være i alle tre landes interesse (Rørdam 1924: 99) – men et sådant forbund skal bestå af andet og mere end fraser, som i 1864.

Rørdams kobling mellem nutidens oprækkende uvejr og 1864 er således gennemgående i talen, ligesom hans klare tolkning af, hvor det bar hen i 1914: ”Den Gang var det Politikere, som lavede Kommunallov, mens Krigen nærmede sig; nu er det Politikere, som laver Grundlovsændring, mens de omgivende Stater ruster sig til Verdenskrigen” (Rørdam 1924: 95). Og lidt tidligere i talen, med samme retoriske struktur: ”Den gang var det ufærdige Danevirke uindtageligt; nu er den ufærdige Folkeret vore Drømmeres uindtagelige Værn. Den gang skulle den tapre Landsoldat med daarlige Vaaben sejre over enhver Angriber; nu skal den tapre Neutralitets-erklæring gøre det” (Rørdam 1924: 95).

Rørdam omfattede da også krigen med sympati, da den kom: ”Med hele sin militante konservatisme måtte Rørdam slutte op bag krigen, hvis rensende virkning han hilste næsten uden at ryste på hænderne i *Krigen og Duerne* (1915),” som det udlægges med *Dansk litteraturhistories* kritiske blik (Bondebjerg 2000: 115). Der er flere digte i samlingen, som eksplicit handler om krigen og udgør regulære opråb til danskerne. I særdeleshed ”Vagt for Danmark!”, dateret til 25. august 1914, der med referencer til Belgiens, Hollands og Sveriges indsats og Belgiens brutalt advarende eksempel, indehol-

der en opfordring til Danmarks regering: ”vover de at gøre mindre, end hvad *alt* de kan? / Vil de hjælpes med os alle, gennem Ragnarok at bære / Freden helst, og Livet gerne, men ialtfald uskadt Ære –” (Rørdam 1915: 77f). Man skal altså ikke, som den radikale regering, gøre alt for at holde sig ude af krigen; ikke dukke sig og føje ærekrænkende anslag, men være beredt på at kæmpe som mænd. Æren er ikke overraskende yderst vigtig for Rørdam og således et gennemgående motiv i samlingen – og blandt de nationalkonservative som sådan.

I næstsidste strofe af digtet ”Ragnarok”, som er dateret ”Efteråret 1914”, tolkes krigen som nationalt regenererende:

Hvem der end sejrer først, og hvem der taber –
 Eet skimter vi, mens Kampen endnu tordner:
 Verden befrugtes af den hede Damp.
 Det er en Dødsstrid, men en Strid der skaber;
 en ny Sol opstår, mens den gamle sortner;
 ny Loves Tavler skrives i den Kamp.
 Ånd lærer Lydighed, og jernhård Lov
 blir gennemlyst af frigjort Ånd.
 Kraft søge Magt kun, Rigdom søger Rov –
 de styres af en Herskers Hånd. (Rørdam 1915: 84)

I digtets sidste strofe udtrykkes denne advarsel: ”Kun een skal ikke se den ny Dags Himmel: / Den, som halvt kun voved og halvt kun vilde, / den som af Sløvhed tog sin Byrde let. / Hans Eje falder til de andres Arv.” Om end Rørdam ikke sætter nogen nationalitet på disse sløve og frygtsomme, der på nærmest socialdarwinistisk vis skal miste det, de ejer, dvs. deres land, så er det tydeligvis danskerne, han sigter til. Deres navn skal glemmes efter krigen, når ’den ny Dags Himmel’ viser sig. Krigen er på denne vis en brutalt vitaliserende og regenererende proces: ”Nu smeltes ud de rådne Slægters Marv, / og Jorden rensar sig for Snavs” (Rørdam 1915: 84). Her udgøres det positive nye altså af en styrket slægt, som står tilbage efter krigenes åreladning.

Ganske lignende tanker findes i krigenes slutning blandt flere unge konservative, bl.a. Ole Bjørn Kraft (1893-1980) og Alfred Bindslev (1896-1954), der samledes omkring foreningen Det unge Danmark under slagordene *Gudstanken*, *Rigstanken*, *Folketanken*. I

den redaktionelle programartikel i det første nummer af foreningens tidsskrift *Den ny Tid* (1918-25), 1. oktober 1918, lyder det bl.a.: ”Vi er unge. Og Ungdommen higer efter nye Ting. Vi er ikke hypnotiseret af gammeldags paradisiske Tilstande. Vort Blik er vendt fremad.” Udsagn, der kan synes paradoksale fra et erklæret konservativt ståsted, men dog går fint i tråd med tanken om at forandre for at bevare. Det fremadvendte blik og troen på en ny tid skyldes verdenskrigens brud: ”Den Augustdag i 1914, da Storkrigen blev bragt ind over Verden, betød en ny Tids Fødsel. Den Dag sættes der et Skel i Verdenshistorien – saa skarpt som maaske aldrig før” (Bindslev m.fl. 1918: 2). Eller i et senere nummer, hvor Alfred Bindslev, en af tidsskriftets redaktører, skriver at:

[...] af Kaos skabtes Verden. Af Ragnarok opstaar en ny Verden. Af Asken opstaar den nye Fugl Fønix. Vi lader de gamle og trætte om at se Sort. Vi Unge lader haant om deres Ynk. Vi tror paa en Verden i Fremgang og glæder os til at gøre vor Indsats [...] (Bindslev 1920: 1)

Altså et optimistisk syn på fremtiden og på krigen som den ny og bedre verdens fødselshjælper; men det fremgår dog ikke klart, hvori fremgangen og det positive nye består. De unge konservative skrev endog helt eksplicit om, at det havde været bedre for Danmark at være med i krigen, f.eks. i artiklen ”Krigens Lære” fra marts 1920. Her sammenligner de den økonomiske og ikke mindst etiske udvikling i Belgien og Danmark siden krigen – en sammenligning, der på ingen måde falder ud til Danmarks fordel. Ole Bjørn Kraft problematiserede i det første nummer i 1919 en af samtidens hyppigst hørte og læste udtalelser: ”Danmark har lykkeligt undgaaet at blive inddraget i Krigens forfærdelig Malstrøm” – for er det, spørger han, ”saa sikkert, at det er en Lykke for Danmark at have undgaaet Krigen?” Ud fra et materialistisk lykkesyn, så er det; men hvad med ”de usynlige Værdier”, særligt folkets sjælelige udvikling? ”Vi har ikke været i Smeltediglen [dvs. krigen] og er bleven nyskabt. Det vil præge vort Liv, baade det aandelige og det materielle”, konstaterer han (Kraft 1919: 2). Også Bindslev bekymrer sig om danskerne materielle magelighed. Oven på gullaschtidens fordærv håber han, ved indgangen til 1920, at danskerne nu vil begynde ”at forstaa hvorledes Guldets Livsideal indebar sin egen Dødsdom”, som han skriver: ”Pengeknaphed og Krisetid vil følge og lære det danske

Folk Nøjsomhed” (Bindslev 1920: 1). Efter krigskonjunktorens nemme penge vil krisen nu lære danskerne at arbejde igen.

Christian Egander Skov skriver i *Den nye tid* (2013), at ”[...] nykonservatismens palingenetiske opfattelse knyttede sig til en erfaring af krigen som brud [...]. Krigen kom til at betegne den apokalyptiske tilstand, ud af hvilken det nye kunne vokse frem. Den var paukeslaget, der varslede den nationale genfødsel” (Skov 2013: 65). Krigen opfattedes således blandt disse unge konservative næsten entydigt positivt. Men ud over den nationale genfødsel – og de ovenfor nævnte ting som nøjsomhed og arbejdsomhed, som begribeligvis alle var positive begreber i en nationalkonservativ kontekst – så kommer Skov her heller ikke ind på præcis hvad det nye bestod i.

Krigen og fædrelandsfølelse

Det nationale, ære og fædrelandskærlighed fylder næppe overraskende meget i de konservativt indstillede behandlinger af krigen og dens indflydelse på Danmark, som vi allerede har set det hos Valdemar Rørdam. Kritikken af den radikale regering tog i krigens løb voldsomt til i styrke: blandt de nationalkonservativt sindede ikke mindst efter salget af De Vestindiske Øer, med folkeafstemning den 14. december 1916 og den endelige afhændelse til USA den 31. marts 1917. Dette udsalg af rigets dele kritiseredes eksempelvis skarpt af forfatteren Johannes Jørgensen (1866-1956), bl.a. i *Flanderns Løve* (1919), og af Ole Bjørn Kraft og Max Kjær Hansen i pamfletten *Danmark udslettes – ! Betragtninger over dansk Rigspolitik* (1918), der i høj grad slår den apokalyptiske tone an, som Skov registrerer i citatet ovenfor, blot på negativ vis som landets undergang.

Agnes Slott-Møller skrev og talte meget om disse forhold, hvilket giver god mening i lyset af titlen på hendes tidligere omtalte bog, *Nationale Værdier*, samt det faktum, at hun var officersdatter og aktiv deltager i Danske Kvinders Forsvarsforening (D.K.F.), som en anden officersdatter, Charlotte Norries, stiftede i 1907. I *Nationale Værdier* findes foredraget ”Om Fædrelandskærlighed”, som Slott-Møller holdt ved et møde i denne forening. Her advarer hun imod socialdemokraternes slagord om, at ”Arbejderbevægelsen er anti-national og maa frigøre sig for alt Fædrelanderi og nationalt Føleri”,

som *Socialisten* skulle have skrevet i februar 1915 (Slott-Møller 1917: 127), og slår til lyd for en national rejsning i folket, da ”ikke Alle er sig deres Danskhed lige bevidst”:

[...] deraf er megen Forvirring opstaaet, der bruges som Skalkeskjul af de, der frygter, ja, der viger tilbage for at tage Følgerne af, at de er Medejere af det store Fællesgode, Fædrelandet, som det er deres Pligt at bevare for deres egen og deres Børns Skyld, som de ikke kan slippe uden at have vovet Livet for at væрге det, om det blev angrebet med Vaaben i Haand! (Slott-Møller 1917: 126)

Belæg for disse lidt knudrede sætninger finder hun i krigen, som nok ikke betegnes som en decideret velsignelse, men dog som en øjen- eller rettere ørenåbner af rang:

Der er intet billigere Køb; det tordnes ind i vort Øre hver eneste Dag i disse Aar af alle Evropas Kanoner, medens det danske Folk endnu ikke er sikker paa, i hvilken Udstrækning det tør være forberedt paa at væрге det eneste, som Alle ejer, det højeste Gode, Alle ejer, Folkets Frihed, Landets Selvstændighed! (Slott-Møller 1917: 126)

Kritikken af frygtsomt og kujonagtigt ikke turde forsvare sin ejendom er naturligvis ikke kun vendt mod socialdemokraterne, men også de radikale og deres tro på neutraliteten, afvæbning og internationalisme – deres kulturforsvar og forsvarsnihilisme, som det hypigt betegnedes fra modsat side. ”Forsvarsberedthed”, slutter hun foredraget af med at konstatere, ”maa være baaret af Forsvarsvilje og den Vilje er der intet andet, der rejser i os end Fædrelandskærlighed” (Slott-Møller 1917: 136).

I artiklen ”Forsvarsberedthed – Forsvarsvilje”, som blev trykt i *Berlingske Aftenavis* 17. april 1916, uddyber hun opgaven for D. K. F., som er af dobbelt natur: ”den har foruden den saglige Side, Forsvarsberedtheden, en moralsk Side, Forsvarsviljen,” og om disse siger hun: ”Forsvarsberedthed kan fremtvinges af Krav fra Verden udenom os” – dvs. en situation som den der opstod i Danmark med krigsudbruddet og som førte til et pligtfuldt fremmøde på trods af ’den forsvarsnihilistiske’ krigsminister. Det andet punkt er vigtigere: ”Forsvarsvilje er et indre Anliggende, og det er om Ordningen af dette indre Anliggende, at D. K. F. nu bør samle al sin Kraft” (Slott-Møller 1917: 118). Og videre om den opgave, D. K. F. har: ”Det er

den store nationale Kvindeforening, som arbejder paa at lære Folket, hvad dets Fædreland er det værd, og at Prisen for at bevare det ikke kan være for høj” (Slott-Møller 1917: 120). Som de forsvarsvenlige danske kvinder ser det, så er det altså ikke nok, at folket i farens stund er beredt til at forsvare landet, men langt vigtigere at have en dybtliggende vilje hertil. Den udbredte mangel på en sådan skyldes ikke mindst socialistisk og radikal internationalisme.

Kritikeren Harald Nielsen (1879-1957) nærrede meget lignende bekymringer for folkets manglende fædrelandskærlighed og forsvarsvilje. I artiklen ”Uærlighedens Kviksand” fra 1915, optrykt i *Typiske Tilfælde* (1917), skriver han om ”Aanden i Folket”, som socialdemokraterne ser udtrykt i tidens vindesygge blandt gullachbaroner og andre konjunkturryttere, mens andre ”finder den udtrykt i Hr. Peder Munch, Forsvarsnihilisten, der staar i Spidsen for sit Lands Forsvar” (Nielsen 1917a: 185). Her er vi nærmere Nielsens ærinde og eget syn på folkets sørgelige, åndelige forfatning. I denne artikel skriver han, vanligt polemisk, om en samtidig debat om en landsindsamling til de frivillige korps, som der var en stor grad af modvilje mod, selv på den ellers forsvarsvenlige fløj, samt om den indflydelse, denne holdning har på folkets ånd:

Vil man kende ’Aanden i Folket’, den, der lægger sig over alle Bestræbelser som en Blyvægt, den, der forgifter Sindene, opelsker Tvivlen, undergraver Karakteren og bringer Landet for hver Dag der gaar nærmere ved sin Opløsning indefra, saa har man den her. Sygdommens Bakterie findes naturligvis i alt det Opspyt, der forurener Offentlighedens Gader og Stræder [...]. (Nielsen 1917a: 190)

Sygdomsmetaforikken skulle finde fuld udfoldelse i mellemkrigstidens antisemitiske retorik, som i høj grad tog til straks efter krigens afslutning, også i Danmark; et felt, Nielsen spillede en yderst aktiv rolle på. Allerede under krigen kritiserede han Georg Brandes’ bog *Verdenskrigen* (1917) i voldsomt unuancerede termer i bogen *Jøden, Filisteren og Holsteneren* (1917), der består af nogle skarpt polemiske artikler fra *Ugens Tilskuere* om Karl Larsen, Kristoffer Nyrop og som nævnt Georg Brandes. Nielsen slutter Brandes-afsnittet af med at afskrive dennes kritik af krigen, da han som jøde ikke kan udtale sig dansk-nationalt:

’Verdenskrigen’ er ikke bare et dansk, men et jødisk-chauvinistisk Skrift,

baaret af en Patos, der ikke er mindre glødende og ensidig end den, der kommer til Orde i andre Nationer, og ligesom disses Overvejelser præget af nationale Fordomme og Interesser og nationale Fremtidsforhaabninger. (Nielsen 1917b: 30)

Hvad var det mere konkret – ud over fædrelandskærlighed, forsvarsberedthed og forsvarsvilje – krigen kunne lære neutrale danskere i disse nationalkonservatives optik?

Krigens virkning på åndslivet

Digteren Helge Rode (1870-1937), bror til indenrigsministeren, men absolut ikke radikal som han, udgav i 1917 en af de væsentligste danske bøger om krigen, nemlig *Krig og Aand*. Det er en både bemærkelsesværdig og mærkværdig bog, som flere anmeldere da også var inde på: f.eks. kalder Christian Reventlow den, i en lang og sympatisk anmeldelse i *Ugens Tilskuer*, hvor Rode også selv skrev, for ”en Bog, der under Læsningen virker i høj Grad fængslende, men hvis Indhold er vanskeligt at gengive i en snæver Ramme”; bogen ”bringer en Rigdom af Tanker og fine Iagttagelser, der strøs ud for alle Vinde, men som i deres Mangfoldighed kan virke forvirrende paa Læseren” (Reventlow 1918: 188). Helge Rode var allerede inden krigen en vigtig skikkelse blandt de konservative intellektuelle, og han talte imod brandesianismen for et sjæleligt gennembrud, bl.a. i artiklen af samme navn fra 1913. Hans mange tanker over krigen i *Krig og Aand* skal kun berøres i et par nedslag: dels om krigsudbruddet som *den store tid*, dels om tidens åndløse materialisme over for krigens åndelige og kulturfremmende potentialer, hvilke i særdeleshed findes i dens evne til at organisere.

I afsnittet ”Krigen i neutralt Land” beskriver han oplevelsen af ”den uforglemmelige August Maaned 1914” med et tilbageskuende blik på tre års afstand. Afsnittet omhandler således oplevelsen af krigsudbruddet og den blanding af frygt og storhed, det ledte med sig, også i et lille neutralt land som Danmark, der, som de fleste vidste ikke, ville kunne klare sig i de stores krig:

I den uforglemmelige August Maaned 1914 mærkede vi Krigens Aand her i Danmark. Vi anede, at den laa paa Lur ved vore Grænser, at den kunde dukke op ved Havet, at den kunde styrte sig over os

fra Himlen. Dens Rædsel gik os til Marv og Ben, men vi fornåm ogsaa et Pust af dens Styrke og Storhed, som er Sammenhold. (Rode 1917: 24)

Rode oplevede storheden – en dansk udgave af den *Augusterlebnis*, som er mytisk berømmet i de krigsførende lande, i særdeleshed Tyskland – på lidt paradoksal vis, da han var vidne til at et rygte om generalmobili- sering, som følge af en misforståelse, udsprang fra en ”Aviscentral paa Raadhuspladsen”: Midt i den alvorlige og tavse mængde brød ”en Flok unge, tarveligt klædte Mennesker ud i Hurraraab”, deres anfører be- skriver han som ”kraftig, storlemmet, med spirende Skæg og en kulørt Skjorte uden Flip” (Rode 1917: 29) for at understrege både ungdom og klassetilhørsforhold. Men mængden af ”fine, tavse Folk” svarer ikke på gruppens begejstring. Rode siger, at de ”var kloge nok til at være blege”, ”[m]en samtidig bankede mit Hjerte for disse unge Mænd, som var saa glade, saa friske, og som raabte Hurra” (Rode 1917: 30). Videre fortsætter han: ”Endnu tre Aar efter skærer det i Hjertet at tænke paa denne Ungdom midt i den triste Masse. Jeg mindes dem paa en Gang med Sorg og med en sær Taknemlighed” (Rode 1917: 30).

Helge Rodes tilbageskuende beskrivelse af *den store tid* er ekstatiske, med en blanding af menneskemassernes skrækkelige magt, kosmisk kaos og naturens katastrofale sider. Voldsomme naturmetaforer i be- skrivelsen af krigen var ganske hyppige i nærmest alle krigsskildringer:

Hvilken Tid at tænke tilbage paa! I en Uge skete der mere end i hundrede Aar, selv Telegrafene var for langsom til at følge med. Krigserklæringerne knaldede i Luften, som naar en Kæmpe snurrer rundt paa Hælen og slaar til alle Sider. Det var, som om selve Jorden mangedoblede sin Fart omkring Solen. Vi hørte Trampen af Millioner Fødder. I store Bølger væltede Menneskemasser mod Menneskemasser, Hav mod Hav storm- piskede frem mod hinanden, og midt i Hvirvelvindenes Kaos af Blod og Død hørte vi dem raabe: Det er en stor Tid! (Rode 1917: 33)

Krigen udgør her en blanding af noget stort og positivt og noget sær- deles negativt for Rode: ”Krigen har lært os to Ting: Menneskenes Evne til Sammenhold og Opofrelse og deres bidende Egoisme” (Rode 1917: 32). Den bidende egoisme ses ikke mindst i et neutralt land som Danmark, hvor gullasch og kynisk spekulation i krigen hurtigt blev det fremherskende element: ”Der kom glade Dage, og Champagnen flød. Og hvorfor skulde Folk, der tjener Penge ikke være glade?”, spørger han sarkastisk: ”Krigen voldte kun Bekymring, naar den var ved at

holde op. Der blev Uro paa Børsen nu og da, uhyggelige Fredsrygter naaede Landet, og man blegnede paany” (Rode 1917: 31).

Også i andre sammenhænge kritiserede han den slaphed og egoisme, han i stigende grad så udbredtes i det neutrale Danmark, f.eks. i en artikel i hans serie af ”Litteraturbetragtninger” om krigslitteratur i *Berlingske Aftenavis*, 25. november 1916, hvor han kritiserer tilgangen i professor Kristoffer Nyrops bog *Er Krig Kultur?* (1916) for at udlægge kultur på en udefineret vis som noget udelukkende godt. Nyrops udgangspunkt er en forsimplet udtalelse af den tyske generalfeltmarskal Moltke om krigen som hellig og nødvendig for at mennesket ikke skal synke ned i den modbydeligste materialisme, hvilket får Rode til at stille de spørgsmål, Nyrop efter hans opfattelse burde have stillet: ”Er Krigen naturnødvendig? Er den kulturspredende? Muligvis kulturskabende? Er den en Betingelse for, at Kulturen ikke skal forfalde?” Svarene på disse spørgsmål kan der strides om, fortsætter Rode, og affærdiger Nyrops bog således: ”Saa-dan ligger Problemet, og det skulde belyses. Men det bliver aldeles ikke belyst” (Rode 1916). Artiklen slutter af med at stille skarpt på danske forhold:

Maaske burde vi hellere tie og passe vor egen Kultur, den kan nok trænge til det. [...] Imedens vi snakker om Kulturen og Freden, hvis Goder vi nyder, smuldrer vor egen Kultur bort, mellem vore Fingre. Niveauet sænkes paa alle Omraader. Slapheden breder sig, Frækheden vokser og Værdierne opløses i det glade Ingenting. (Rode 1916)¹

Men derfra til at ønske sig med i krigen er der naturligvis langt. Ubehaget ved krigens opløsende tendenser og særligt ved indtjeningen på den ses også andre steder i artiklen: ”Der findes vel i denne Verden ingen Krigsvenner nu, undtagen paa Børserne. Glansen er borte, kun den jernhaarde Nødvendighed er tilbage” (Rode 1916).

En lignende kritik af de hjemlige forhold findes mange andre steder i debatten, både blandt højre- og venstreorienterede. Forfatteren, kritikeren og politikerens Christian Reventlow (1867-1954), der var en af de relativt sjældne tyskvenlige stemmer blandt de konservative i krigstidens Danmark, spørger således i det afsluttende kapitel af *Krigen og Vi* (1916) om ”Vor egen Stilling”, om det kan nægtes,

[...] at efter Augustdagenes stærke Stemning med deres Blanding af Løftelse og Angst er Tiden ellers gaaet paa en Maade, der maa virke nedstemmende? Har Manglen paa værdig Stolthed ikke ofte maattet falde i Øjnene og en altfor ivrig Jagten efter at udnytte visse Konjunkturer gaaet jævnsides med uophørlige partipolitiske Intriger? (Reventlow 1916: 61)

Der sigtes her ikke primært til gullaschøkonomien og udnyttelsen af de økonomiske konjunkturer, men mere til de politiske forhold i forbindelse med forløbet omkring den nye grundlov og salget af de Vestindiske øer.

De positive sider ved krigen finder Helge Rode primært i sammenholdet mellem landets borgere og i forbindelse dermed i organisationen som princip, hvilket han kredser meget om i bogens artikler. Krigen leder til nationernes højeste grad af organisation ganske enkelt for at klare sig under det nådesløse tryk fra fjenderne. At krigsindsats og militærvæsenet som sådan indebar en høj grad af organisation er da også velkendt: Tyskernes fortrin på dette punkt – om det kaldes militarisme eller organisation kan mere eller mindre komme ud på ét – optoges af det ellers så individualistisk orienterede Storbritannien f.eks. med værnepligt fra 1916, en skarp statsstyring af industriproduktionen, fødevarerproduktion og -forbrug, import og eksport etc. Også i Danmark blev der skrevet en del om dette træk. Det bedst kendte eksempel er Ove Rodes Gimletale, hvor han taler om, at krigens tryk på det neutrale Danmark forhåbentlig vil munde ud i et mere retfærdigt samfund i kraft af erfaringerne med den omfattende omfordeling af værdierne, som krigstidsreguleringerne havde ført med sig.

Et fokus på organisationen findes også hos en anden konservativt orienteret intellektuel, og som Reventlow en af de få andre tyskvendte på denne fløj; forfatter, redaktør og senere gymnasieinspektør Carl Gad (1890-1962). I bogen *Overgangstider. Individualisme. Organisation* (1916) skriver han om ”Organisationens Overlegenhed over den individualistiske Livsanskuelse”, der særligt viser sig i forbindelse med bedre erhvervsmæssige resultater, hvor ”Tysklands Fremgang paa Englands Bekostning og Englands Overgang til tyske Metoder nu under Krigen” er de klare belæg herfor (Gad 1916: 34). Men ”det kan vanskeligt paastaas, at den moderne tyske Stat har naaet Idealet. Dels er Organisationen slet ikke af særlig gammel Dato, dels har baade Bureaukratisme og Militarisme øvet en skadelig Indflydelse”, indvender han dog (Gad 1916: 35).

Hvis man afslutningsvist skal forsøge at opsummere Helge Rodes forhold til krigen, så giver han ikke udtryk for en direkte begejstring

over eller tilslutning til den, som Rørdam eller de unge konservative kan siges at gøre, men opfatter den derimod på langt mere kompleks og paradoksal vis. Han skriver således hen imod slutningen af *Krig og Aand*:

Selv for en krigsbekræftende Tankegang betyder den stærke Understregning af Krigen som Kulturfremmer efter min Mening en Forvanskning. Krigen er og bliver primitiv. Deri ligger dens Styrke. Den er barbarisk, og Kulturens Tilskud gør den blot endnu mere barbarisk. (Rode 1917: 198)

Og han giver, nogle sider inden, følgende sammenfatning af krigens potentielle værdi for menneskeheden:

Nogle siger, at Krigen vil være en Foryngelse og en Afklaring for Menneskeheden, andre, at den er Begyndelsen til Dommedag, og at vi staar overfor Slægtens Undergang, og der er end ikke nogen indre Modsigelse i disse Udsagn, kun et forskelligt Skøn. (Rode 1917: 195)

Digterens bevidsthedsstrømmende prosa udtrykker her ganske lignende tanker omkring det apokalyptiske som Rørdam, Bindslev og Bjørn Kraft, men med en kobling af undergangen og regenerationen i dommedagsmotivet. For, fortsætter han: ”En Krise kan føre til Helbredelse og til Død.” (Rode 1917: 195) Konkluderende for denne tankerække skriver han, karakteristisk nok formuleret i spørgsmål og hypotetiske termer:

Hvis Krigen har Værdi, maa det være, fordi Kulturens Goder er omtvistelige, og fordi en midlertidig Tilbagevenden til Barbariet maaske er gavnlig for Menneskehedens Sundhed og Styrke. Den dybeste Skønhed hører det primitive til, og det er muligt, at Villiernes Ansændelse, Sammenholdets Livsvarme, Farernes Skærsild og Sorgens og Dødens majestætiske Nærhed kan bringe Menneskeheden Foryngelse. (Rode 1917: 198)

Konklusion

Blev krigen og dens udkomme opfattet som en kulturel velsignelse eller forbandelse af de danske nationalkonservative? Det findes der næppe et entydigt svar på, som man kan se af dette flygtige blik over nogle af de konservativt sindede, danske intellektuelles tan-

ker omkring krigen, mens og umiddelbart efter at den udkæmpedes. Helt konkret opfattedes det, at den nordlige del af Slesvig kom tilbage under dansk styre, af alle i samtiden som en lykkelig begivenhed, der kom ud af krigen mange ulykker. Men blandt de konservative var man samtidig nærmest enstemmigt og meget højlydt utilfredse med den radikale regerings håndtering af sagen: Hvorfor tog man dog ikke imod hele Slesvig eller i hvert fald området helt ned til Dannevirke? Denne utilfredshed førte til Påskekrisen i 1920 og Zahle-regeringens fald, men ikke til en ændring af grænsen. Er det i denne ramme, man skal forstå de konservatives håb for den nye tid, som flere så komme ud af krigen; at den bl.a. indebar genforeningen, som Slesvigs deling noget tendentiøst kom til at hedde og dermed et større Danmark med nye muligheder? Og er det fordi denne i en dansk sammenhæng så centrale begivenhed ligger bag håbet for fremtiden, at indholdet af *det nye* ikke behøves at blive formuleret eksplicit? Bent Holsteins formuleringer omkring *den nye Tids Morgenrøde* skal tydeligvis ses i denne sammenhæng, så måske også de andres?

Det er dog en alt for simpel tolkning, for der lå helt oplagt mere i håbet om, at krigen ville lede til noget nyt og bedre. For Helge Rode kunne krigen og den tilbagevenden til barbariet, som den medførte – måske – føre til en revitaliseret menneskeslægt. Men det er som påpeget noget, han langt fra entydigt konkluderer. Er det lignende ting, de unge konservative håbede ville komme ud af krigen? Genrejste åndelige og moralske værdier? Arbejdsomhed og nøjsomhed? Det er disse ting, de nævner, men det er der ikke så meget nyt i fra et konservativt ståsted; det er nærmere en tilbagevenden til fortidens dyder. Hvis da disse dyder fandtes i tiden før krigen? Måske skyldes håbet om, at krigen kunne lede til noget godt, at disse dyder fra en konservativ synsvinkel var blevet trængt i baggrunde i årene op til krigen.

Det nationale sammenhold, som også det neutrale Danmark oplevede i de højspændte augustdage, da krigen netop var brudt ud, synes alle at være enige om, var en stor og positiv erfaring. Men sammenholdet forsvandt hurtigt for en endnu mere egoistisk og materialistisk tilgang til verden end den, som eksempelvis Helge Rode havde kritiseret allerede før krigen. Den positive oplevelse af sammenholdet hænger nært sammen med det fokus på fædrelandsfølelse og paratheden til at kæmpe for nationens ære, som eksempelvis Agnes Slott-Møller lægger stor vægt på. Men dette er også helt klassiske, konservative dyder, som

man kun må forvente bliver accentueret under en krig, hvor nationen er truet.

De regulært krigsbegeistrede fortalere for, at Danmark skulle gå ind i krigen er sjældne, mens kritikken for at stikke hovedet i busken og særligt for villigheden til at tjene på krigen til gengæld er fremtrædende. De mest ekstatiske og – med eftertidens viden om krigens ufattelige omkostninger i både liv og materielle værdier i baghovedet – forrykte opfattelser af krigen som en velsignelse, findes i de fiktive rum: Rørdams udsagn om, at ”Verden befrugtes af den hede Damp / Det er en Dødsstrid, men en Strid der skaber” skal naturligvis ses som fiktion. Eller skal den? I et andet forum, der næppe skal betragtes som fiktionens, så flere af de unge konservative på lignende vis et potentiale i krigens brutale brud med fortiden og ønskede helt eksplicit, at Danmark havde været med i dens lutrende lidelser. Dog mest da den for længst var slut.

Den helt fremherskende opfattelse af krigen, i Danmark som ude i verden, var, at det en afgrundsdyb katastrofe og en forbandelse uden lige. Både mens den udkæmpedes, men særligt da den endelig var ovre og tabstallene kunne gøres op. Da ville man gøre alt for at undgå, at denne katastrofe skulle gentages. Men efter krigen skulle der hurtigt opstå klare modsætninger mellem de politiske fløje om, hvordan dette bedst fandt sted, som til forveksling lignede dem, der havde præget tiden før krigen, hvor de konservative talte for oprustning, mens venstrefløjen grundlæggende var antimilitaristisk.

Noter

- 1 Citatet er brugt som motto i Harald Nielsens *Typiske Tilfælde* (1917), hvor han dog skriver ”Trætheden” i stedet for ”Frækheden”.

Litteratur

- Arup, Erik (1991): “Den danske Regerings Forhandlinger og Beslutninger 5. august 1914: udg. ved og med indledning af Thyge Svenstrup” i *Historisk tidskrift*, 1991, bind 15. række, s. 402-427.

- Bendtsen, Bjarne Søndergaard (2011): *Mellem Fronterne. Studier i Første Verdenskrigs virkning på og udtryk i dansk kultur med særligt fokus på litterære skildringer 1914-1939*, Syddansk Universitet: upubliceret ph.d.-afhandling.
- Bindslev, Alfred, Ole Bjørn Kraft og Marto W. Jensen (1918): "Den ny Tid", *Den ny Tid*, vol. 1, nr. 1, s. 2-3.
- Bindslev, Alfred (1920): "Nytaar 1920", *Den ny Tid*, vol. 3, nr. 1, s. 1.
- Bondebjerg, Ib (2000, [1984]): "Borgerligheden, intelligensen og de nye tider" i Gunhild Agger m.fl. (red.), *Dansk litteraturhistorie*, bind 7, København: Gyldendal, s. 75-116.
- Brandes, Georg (1917): *Verdenskrigen*, København: Gyldendal.
- Cohn, Einar (1928): *Danmark under Den store Krig. En økonomisk Oversigt*, København: Gads Forlag.
- Ekstrabladet*, 6. januar 1915, aften, s. 1: "Kriminel Tiltale mod 'Vort Land'".
- Gad, Carl (1916): *Overgangstider. Individualisme. Organisation*, København: Gads Forlag.
- Holm, Adam (2002): *I opposition til fortiden – En teoretisk analyse af idegrundlaget bag mellemkrigstidens radikale konservatisme i Danmark*, Ph.d.-afhandling, Institut for Historie, Københavns Universitet.
- Holm, Adam "Fornyelse på traditionens grund – et eksempel på radikal konservatisme" i Dam, Anders Ehlers (red.) (2003): *Forandre for at bevare? – tanker om konservatisme*, København: Gyldendal, s.
- Holstein, Bent (1919): *Det officielle Danmark i Krigens Skær*, København: Vilhelm Priors Kgl. Hofboghandels Forlag.
- Kraft, Ole Bjørn (1919): "Det nye Aar", *Den ny Tid*, vol. 2., nr. 1, s. 2.
- Mandal, U.C. (2007): *Dictionary of Public Administration*, New Delhi: Sarup & Sons.
- Munch, P. (1929): "Under Verdenskrigen" i Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang (red.), *Det danske Folkes Historie*, bind 8, København: Chr. Eriksens Forlag, s. 283-425.
- Nielsen, Harald (1917a): *Typiske Tilfælde*, København: Gyldendal.
- Nielsen, Harald (1917b): *Jøden, Filisteren og Holsteneren*, København: Aschehoug.
- Reventlow, Chr. (1916): *Krigen og Vi. Kritik og Orientering*, København: Gads Forlag.
- Reventlow, Chr. (1918): "Krig og Aand", *Ugens Tilskuer*, vol. 8, nr. 353, s. 188-190.
- Rode, Helge (1916): "Litteraturbetragtninger", *Berlingske Aftenavis*, 25. november 1916.
- Rode, Helge (1917): *Krig og Aand*, København: Gyldendal.
- Rørdam, Valdemar (1911): *Slagsang*, København: Wilhelm Hansen Musik Forlag.
- Rørdam, Valdemar (1915): *Krigen og Duerne*, København: Gyldendal.
- Rørdam, Valdemar (1924): *Taktløs Tale paa Prosa og Vers*, København: Litterært Forlag.
- Skov, Christian Egander (2013): *Den nye tid – konservatismens ideologiske udvikling i mellemkrigstiden*, Aarhus Universitet: upubliceret ph.d.-afhandling.

Slott-Møller, Agnes (1917): *Nationale Værdier*, København: H. Hagerups Forlag.

Social-Demokraten, 7. august 1914, s. 3: "Mine-Spærringen".

Wieth-Knudsen, K.A. (1914a): "De ny Indkaldelser og Minespærringerne", *Hovedstaden*, 6. August 1914, s. 3.

Wieth-Knudsen, K.A. (1914b): *Danmark under Verdenskrisen*, København: trykt som manuskript.

